

МОВА ЯК КЛЮЧОВИЙ ФАКТОР НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ТА ЗБРОЯ В УМОВАХ ВІЙНИ

LANGUAGE AS A KEY FACTOR OF NATIONAL IDENTITY AND A WEAPON IN TIMES OF WAR

Стаття присвячена дослідженню ролі української мови у формуванні та зміцненні національної і громадянської ідентичності українців, особливо в умовах повномасштабної російсько-української війни. Головною метою агресії росії є не лише захоплення територій, але й знищення національного самовизначення українців, їх асиміляція та інтеграція у простір «руського міра». У цьому контексті мова стає не просто засобом комунікації, а ключовим фактором національної ідентичності, що забезпечує чітку ідентифікацію «свій»/«чужий», а також потужною зброєю в умовах інформаційної та гібридної війни.

У статті аналізуються різні наукові погляди на сутність національної та громадянської ідентичності, підкреслюються їх взаємозв'язок та одночасна відмінність. Національна ідентичність розглядається як фундамент для збереження культурної спадщини, історії та мовних особливостей народу. Громадянська ідентичність, своєю чергою, пов'язана з відчуттям приналежності до держави, патріотизмом, повагою до державних інституцій, символів та законів, а також готовністю захищати національні інтереси.

Ключовим елементом роботи є представлення результатів військово-соціологічного дослідження, проведеного Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України. Метою дослідження було з'ясування рівня сформованості української ідентичності та ставлення військовослужбовців до мовного питання. Отримані дані свідчать про високий рівень патріотичної налаштованості та свідомий вибір української мови як елементу захисту національних інтересів.

Автори підсумовують, що мова є не лише засобом спілкування, але й життєво важливим культурним простором, що формує свідомість і світогляд нації. Збереження та розвиток української мови – це стратегічний чинник у зміцненні національної ідентичності, гарантія державної єдності та суверенітету, а також потужний засіб протидії зовнішній агресії.

Ключові слова: національна ідентичність, громадянська ідентичність, українська мова, військовослужбовці ЗС України.

The article focuses on the study of the role of the Ukrainian language in the formation and strengthening of Ukrainians' national and civic identity, especially during the full-scale Russian-Ukrainian war. The main goal of Russia's aggression is not only to seize territories but also to destroy the national self-determination of Ukrainians, to assimilate and integrate them into the "Russian world" space. In this context, language becomes not just a means of communication but a key factor of national identity, providing a clear "us" vs. "them" identification, as well as a powerful weapon in information and hybrid warfare.

The article analyzes various scientific views on the essence of national and civic identity, highlighting their interconnectedness and simultaneous difference. National identity is viewed as the foundation for preserving a people's cultural heritage, history, and linguistic features. Civic identity, in turn, is linked to a sense of belonging to the state, patriotism, respect for state institutions, symbols, and laws, as well as the readiness to protect national interests.

A key element of the work is the presentation of the results of a military-sociological study conducted by the Research Center for Humanitarian Issues of the Armed Forces of Ukraine. The study's goal was to determine the level of Ukrainian identity formation and the attitude of servicemen towards the language issue. The data obtained indicate a high level of patriotic spirit and a conscious choice of the Ukrainian language as an element of national interest protection.

The authors conclude that language is not only a means of communication but also a vital cultural space that shapes the consciousness and worldview of a nation. The preservation and development of the Ukrainian language is a strategic factor in strengthening national identity, a guarantee of state unity and sovereignty, and a powerful tool for countering external aggression.

Key words: national identity, civic identity, Ukrainian language, servicemen of the Armed Forces of Ukraine.

УДК 316.334.3:323.1,
DOI <https://doi.org/10.32782/hbts.77.1.8>
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

Лагодзінський В.В.

к.іст.н., науковий співробітник
науково-дослідного відділу
прикладних військово-соціологічних
досліджень
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних Сил України
ORCID ID: 0000-0002-7081-9578

Рожков Є.О.

заступник начальника науково-
дослідного відділу
проблем гуманітарної політики
Науково-дослідний центр гуманітарних
проблем Збройних Сил України
ORCID ID: 0009-0003-5711-2695

В умовах повномасштабної російсько-української війни питання утвердження української національної та громадянської ідентичності набуває особливої актуальності. У статті планується дослідити, як українська мова, що є ключовим фактором ідентичності, стає потужним інструментом протидії інформаційній та гібридній агресії, а також на основі військово-соціологічного дослідження проаналізувати роль мови у зміцненні національної свідомості та консолідації українського суспільства, зокрема серед військовослужбовців Збройних Сил України.

Питання утвердження української національної та громадянської ідентичності набули особливої

актуальності в умовах російсько-української війни, адже головною метою російської збройної агресії проти України є знищення державного та національного самовизначення українців, їх асиміляція та інтеграція в соціокультурний простір «руського міра», який є новим імперським проєктом квазі-СРСР [9].

М. Степико у своїй статті зазначає, що ідентичність нації – цивілізаційний бренд, соціокультурна ніша країни, визначальна засада зовнішньої та внутрішньої політики держави. Змістом домінуючої ідентичності є самоототожнення людини з певною спільнотою, її цінностями, історією, територією,

культурою, державними та правовими інституціями, що є визначальним чинником реалізації та захисту внутрішніх і зовнішніх інтересів особистості. Головною метою гібридної війни проти України, яку російська федерація реалізує впродовж останніх десятиріч, є зміна ідентичності українських громадян [8, с. 178]. Це екзистенційна та ідеологічна війна – війна не лише за інтереси чи потреби, але й за цінності та ідентичність [6, с. 46].

У процесі формування національної ідентичності нації важливим є свідоме сприйняття народом своєї окремішності, вироблення і усвідомлення власних цінностей, насамперед мови як ключового фактору національної ідентичності. Саме мова забезпечує чітку ідентифікацію «свій»/«чужий» у різних сферах життєдіяльності [7, с. 35].

А. Хтей відзначає, що національна ідентичність виступає своєрідним фундаментом для збереження культурної спадщини, історії та мовних особливостей кожного народу. В умовах інформаційної війни та пропаганди національна ідентичність стає зброєю, що допомагає країнам протистояти зовнішнім впливам, захищати свої цінності та суверенітет. Важливість збереження ідентичності також проявляється у формуванні громадської свідомості, патріотизму та національної гордості [11].

Водночас С. Толочко зазначає, що громадянська ідентичність не є тотожною національній, оскільки остання переважно притаманна країнам з моноетнічним (мононаціональним) складом. Нинішня Україна є поліетнічною країною: у ній проживають представники різних національностей (етнічних груп), однак українці як етнічна група є титульною нацією, тому що становлять більшість населення [10, с. 184]. На думку С. Толочко, громадянська ідентичність особистості пов'язана з відчуттям приналежності людини до певної держави, ознаками якої вважаються наявність громадянства, високий рівень довіри до органів влади, співгромадян, повага, гордість за власну державу, патріотизм [10, с. 184].

Елементами громадянської ідентичності особистості С. Толочко визначає здатність використовувати свободу слова та здійснювати вибір, життя в демократичному суспільстві, знання історії та мови, активну участь у розвитку країни, відповідальність за долю України, підтримування та ініціювання різних державних петицій, наявність українського паспорта, розвинене мислення, шанування власної культури, допомога державі, шаноба до народних символів, захист держави, знання обов'язків, наявність власної думки та свободи слова, відповідальність за державу, власні дії або бездіяльність, відчуття незалежності від інших, дотримання законів, сплата податків, виконання власних обов'язків як громадянина, зазначених у Конституції України. До головних маркерів громадянської ідентичності С. Толочко відносить мову, державну символіку та календар святкових дат [10, с. 184].

Слід акцентувати увагу на тому, що в умовах збройної агресії росії проти України мовне питання набуло особливого значення. Цифрова війна, що ведеться на інформаційному фронті, має потужний мовний аспект. Ворог використовує медіа та соціальні мережі для поширення дезінформації та маніпуляції, намагаючись підірвати українську національну ідентичність і мову. Українська мова стає важливим інструментом протидії цим інформаційним атакам, оскільки вона дає змогу створювати та підтримувати незалежний інформаційний простір [11].

У своїй роботі А. Козловець висловлює думку про те, що для свідомого громадянина поняття мови є очевидним, адже це мова роду, мова, з якою пов'язане пізнання світу з дитинства, якою мислиш, з якою відчуваєш духовний зв'язок тощо. Рідна мова виступає своєрідним ланцюгом, який пов'язує окрему особистість із групою, громадою, єднає сучасне покоління з минулим. За втрати зв'язку з мовою поступово відбувається руйнація ідентичності окремої особистості, групи й нації загалом. Якщо нівелюється роль мови як основного чинника формування ідентичності, відбувається етнічна асиміляція: втрачаючи мову, народ перестає психологічно усвідомлювати свою ідентичність, культурну самобутність і окремішність та поповнює кількісно інші, мажоритарні етноси [2, с. 454].

М. Мозер зазначає, що для відбудови національної безпеки необхідно твердо усвідомити символічне значення державної мови як ознаки національної єдності, національної ідентичності, як визначального стратегічного чинника захисту нації та держави, щоб відвести мові особливу роль [5, с. 31]. О. Мірошніченко та С. Дюжова підкреслюють, що мовне питання є надзвичайно важливим під час формування національної ідентичності та самобутності українців [4, с. 81]. А. Хтей слушно зауважує: якщо говорити про значення мови в історичному контексті, то мова завжди була одним з головних маркерів національної ідентичності. В Україні мова стала не тільки засобом комунікації, але й потужним інструментом боротьби за незалежність та ідентичність, а в контексті російської агресії вона використовується як спосіб консолідації нації та вираження спротиву [11].

Українська мова стала потужним засобом спротиву гібридній війні та повномасштабному вторгненню рф у 2014 та 2022 роках. Вона виконує кілька ключових функцій у формуванні національного опору та мобілізації суспільства: сприяє національній єдності, зміцненню ідентичності в умовах війни, освітньому та культурному вихованню молоді. Мова здатна об'єднувати суспільство, мобілізуючи його в умовах зовнішніх викликів та агресії. Вона також виконує функцію символічного спротиву, ставши інструментом протидії асиміляційним процесам і спробам знищення національної самобутності [11]. М. Степико зазначає, що війна не стала причиною виникнення питання

української ідентичності, але значно її загострила [8, с. 182].

Задля з'ясування рівня сформованості української національної та громадянської ідентичності військовослужбовців ЗС України, визначення основних чинників, які на нього впливають, Науково-дослідним центром гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено військово-соціологічне дослідження «Рівень сформованості у військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту української національної та громадянської ідентичності» [1].

Одним з ключових завдань дослідження було з'ясування питань володіння українською мовою та її використання військовослужбовцями у спілкуванні зі співслужбовцями під час службової діяльності, у власних родин та поза службою.

Так, відповідаючи на запитання анкети «Що для вас є предметом гордості за свою країну, свій народ?» понад половини респондентів (56,2%) зазначили, що вони пишаються місцем, де вони народилися й виросли. Крім того, предметом гордості для військовослужбовців є держава, в якій вони живуть (36,7%), Збройні Сили України (32,9%), минуле країни та її історія (32,4%), україн-

ська мова (26,6%). Більш детальний розподіл відповідей респондентів наведено на рис. 1.

Відповідаючи на запитання анкети «Як би ви оцінили свій рівень володіння українською мовою?» дві третини військовослужбовців (65,6%) зазначили, що вони вільно володіють українською мовою. Близько третини респондентів зазначили, що їхній рівень володіння державною мовою достатній для спілкування на побутовому рівні. При цьому погано розуміють українську мову менше 1% опитаних (рис. 2).

Відповідаючи на запитання «Як часто ви спілкувались українською мовою до початку широкомасштабної агресії росії проти України?» військовослужбовці зазначили, що до 24 лютого 2022 року більше половини з них (56,3%) часто спілкувались українською мовою. Близько 30% респондентів інколи використовували її для спілкування. Однак близько 14% опитаних дуже рідко або взагалі не спілкувались українською мовою (рис. 3).

Задля з'ясування того, чи відбулися зміни у спілкуванні військовослужбовців українською мовою до початку широкомасштабної збройної агресії росії проти України і протягом останнього року респондентам було запропоновано відповісти на запитання «Як часто ви спілкуєтесь

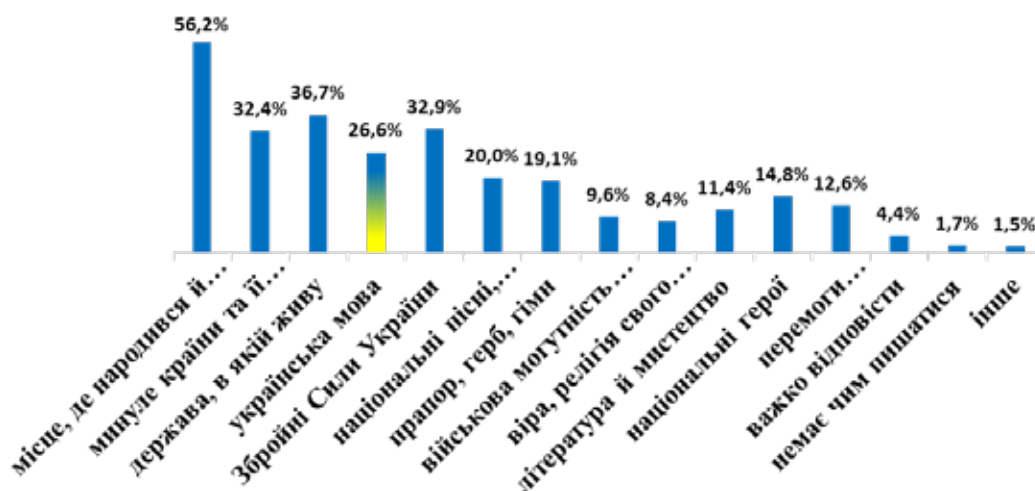

Рис. 1. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Що для вас є предметом гордості за свою країну, свій народ?»

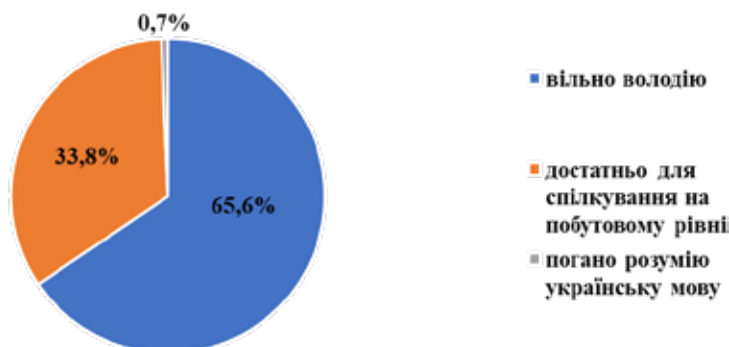

Рис. 2. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Як би ви оцінили свій рівень володіння українською мовою?»

Рис. 3. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Як часто ви спілкувались українською мовою до початку широкомасштабної збройної агресії росії проти України?»

українською мовою впродовж останнього року?» (рис. 4).

Як видно на рис. 4, впродовж останнього року відбулися суттєві зміни у використанні української мови під час спілкування військовослужбовців порівняно з періодом до початку широкомасштабної збройної агресії росії проти України. Сьогодні близько 72% респондентів постійно і майже кожен четвертий опитаний інколи розмовляють українською мовою. Рідко спілкуються чи зовсім не розмовляють українською мовою менше 4% респондентів.

Відповідаючи на запитання анкети «Якою мовою ви переважно спілкуєтесь із співслужбовцями у вашому підрозділі?» 70,2% опитаних військовослужбовців зазначили, що зі своїми співслужбовцями у підрозділах спілкуються українською або переважно українською мовою. Понад чверть респондентів (26,2%) повідомили, що, залежно від обставин, розмовляють як українською, так і російською мовами. При цьому російською або переважно російською у своїх підрозділах розмовляють лише 3,7% респондентів (рис. 5).

Задля з'ясування та можливості порівняння використання військовослужбовцями української

мови у службовій діяльності та поза службою респондентам були поставлені питання стосовно мови спілкування у родині (у себе вдома) та у соціальних інтернет-мережах (Facebook, Viber, Twitter, Instagram тощо).

Відповідаючи на запитання анкети «Якою мовою ви переважно спілкуєтесь у вашій родині (вдома)?» опитані військовослужбовці (63,6%) зазначили, що у своїй родині вони спілкуються українською або переважно українською мовою. Близько третини респондентів зазначили, що, залежно від обставин, вдома вони розмовляють і українською, і російською мовами. Водночас російською чи переважно російською мовою у свої родині спілкуються лише 6,4% респондентів (рис. 6).

В ході дослідження було з'ясовано, що у соціальних інтернет-мережах більшість опитаних (75,3%) використовує для спілкування українську або переважно українську мову. Певна частина респондентів (19%) приблизно порівну користується як українською, так і російською мовами. Лише 4% вибрали для спілкування у мережах російську або переважно російську мову (рис. 7).

Проведене соціологічне дослідження показало достатньо високий рівень сформованості україн-

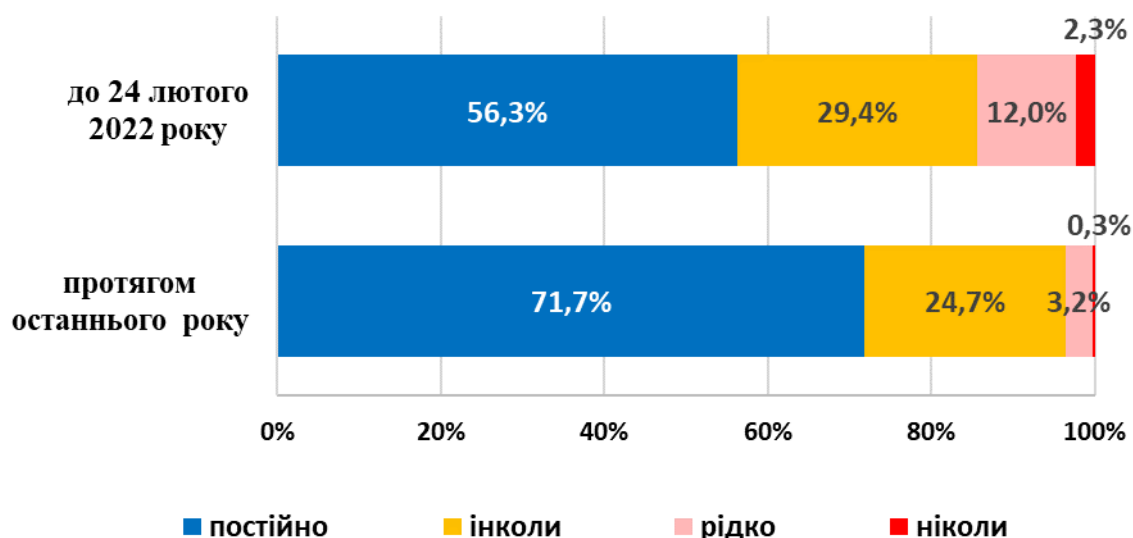

Рис. 4. Використання військовослужбовцями української мови під час спілкування до 24 лютого 2022 року та впродовж останнього року

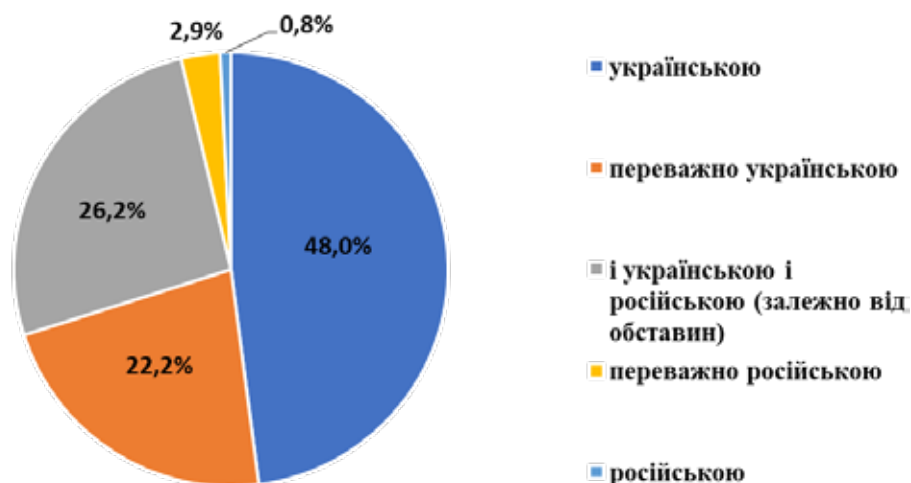

Рис. 5. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Якою мовою ви переважно спілкуєтесь із співслужбовцями у вашому підрозділі?»

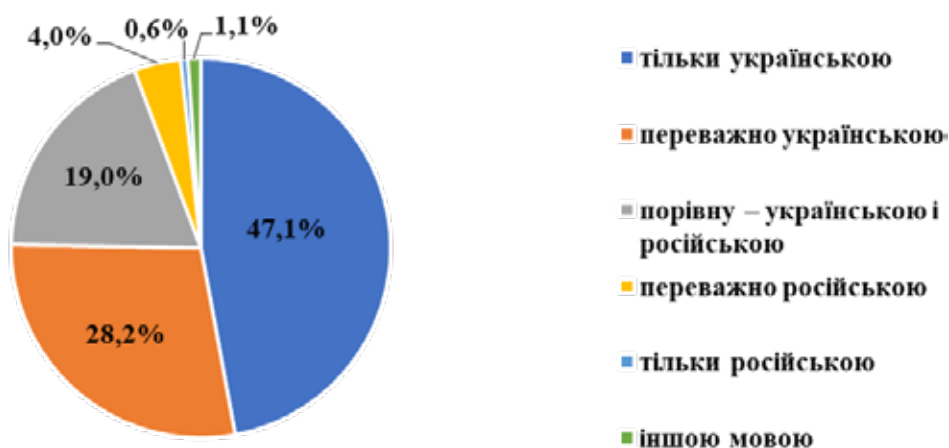

Рис. 6. Розподіл відповідей респондентів на запитання анкети «Якою мовою ви переважно спілкуєтесь у вашій родині (вдома)?»

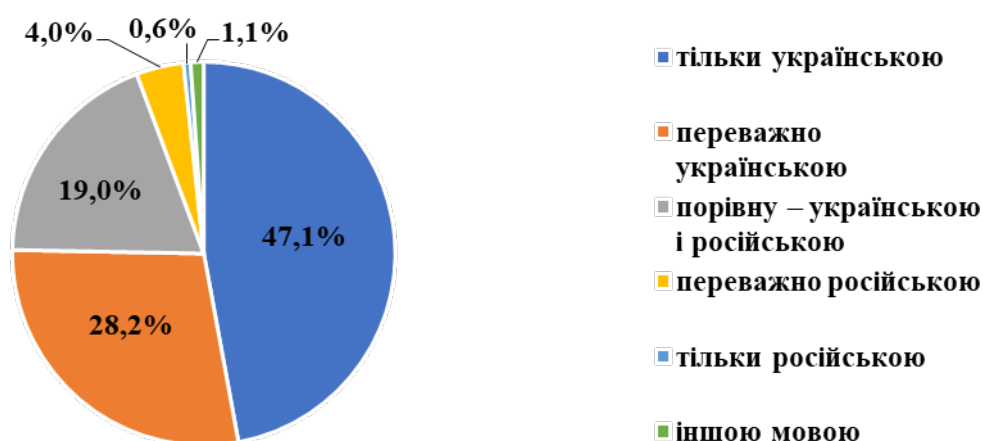

Рис. 7. Розподіл відповідей респондентів на запитання «Якою мовою ви користуєтесь у своєму спілкуванні в соціальних інтернет-мережах (Facebook, Viber, Twitter, Instagram тощо)?»

ської національної та громадянської ідентичності серед військовослужбовців ЗС України. За час широкомасштабного вторгнення значно зріс від-

соток респондентів, які перейшли зі спілкування російською на українську мову, що свідчить про свідомий вибір мови як елементу захисту націо-

нальних інтересів. Більшість військовослужбовців спілкується зі своїми співслужбовцями виключно або переважно українською мовою. Крім того, більшість військовослужбовців вдома та під час комунікацій у соціальних інтернет-мережах також користується переважно українською мовою.

Мова є не лише засобом спілкування, але й життєво важливим культурним простором, що формує свідомість та світогляд нації. У сучасних умовах мова є основою консолідації українського суспільства, потужним засобом протидії зовнішній агресії та символом української державності. Збереження та розвиток української мови є стратегічним чинником у зміцненні національної ідентичності, гарантією збереження державної єдності та суверенітету. Саме мова, що є фундаментом, на якому будується нація, стає зброєю в руках тих, хто відстоює свою незалежність.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Звіт за результатами військово-соціологічного дослідження «Рівень сформованості у військовослужбовців Збройних Сил України та Державної спеціальної служби транспорту української національної та громадянської ідентичності». Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2024. 62 с.
2. Козловець М. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир: вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 558 с.
3. Кочерган М. Загальне мовознавство. Київ, 1999.
4. Мірошніченко О., Дюжова С. Значення мови під час війни в Україні. *Перспективи інноваційно-інвестиційного розвитку економіки, підприємництва, технологій та їх нормативно-правове забезпечення*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Чернігів, 27 лютого 2025 року). Чернігів, 2025. 168 с.
5. Мозер М. Мовне питання як чинник впливу на національну безпеку. *Стратегічна панорама*. 2020. № 1–2. С. 29–41.
6. Мотрунич І. Мова як важливий чинник формування національної ідентичності українців в сучасних умовах. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та Європейського Союзу в контексті російсько-української війни, виборчих процесів та прав національних меншин*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 4–5 жовтня 2024 року) / Ю. Остапець (голова редкол.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. 359 с.
7. Пирожков С., Хамітов Н. Війна і мир в Україні: шляхи до реальної перемоги і розвитку. *Вісник Національної академії наук України*. 2022. № 9. С. 38–49.
8. Ревуцька С. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. *Філологія*. 2022. Вип. 3 (5).
9. Степико М., Черненко Т. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. *Стратегічні пріоритети*. 2017. № 3. С. 178–183.
10. Телеграфъ. Війна росії проти України – геноцид. Рада ухвалила постанову. 2022. 14 квітня. URL: <https://www.telegraf.in.ua/kremenichug/10105824-vijna-rosiji-proti-ukrajini-genocid-rada-uhvalila-postanovu.html>.
11. Толочко С. Громадянська ідентичність особистості: актуальність формування та виявлення в сучасній Україні. *Advanced Linguistics*. 2023. № 11. С. 181–191.
12. Хтей А. Мова як зброя та засіб збереження національної ідентичності. *Україна – Європейський Союз: Формат розвитку відносин України та Європейського Союзу в контексті російсько-української війни, виборчих процесів та прав національних меншин*: матеріали IX Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 4–5 жовтня 2024 року) / Ю. Остапець (голова редкол.). Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. 359 с.

Стаття надійшла у редакцію: 25.08.2025

Стаття прийнята: 09.09.2025

Опубліковано: 17.11.2025